

Ὁ χῶρος χαρακτηριστικό πεδίο διεπιστημονικῆς μελέτης

Δημήτρης Α. Φατούρος *

Ἡ παρουσίαση πού θά ἐπιχειρήσω σκοπό ἔχει νά καταγράψει συστηματικά τούς τρόπους τῆς ΔΕ* στήν ἀρχιτεκτονική καί τά σχετικά προβλήματα καί στηρίζεται ἰδιαίτερα σέ συγκεκριμένες περιπτώσεις καί στήν πρακτική καί ὄχι σέ γενική καί θεωρητική ἀνάλυση. Θά προσπαθῶ νά δείξω πῶς παρουσιάζονται μερικές ἀπό τίς βασικές σχέσεις καί δυσκολίες τῆς ΔΕ καί τίς *ἰδιαιτερότητες* τῆς ΔΕ στήν ἀρχιτεκτονική. Ὅ,τι θά συζητήσω ἀφορᾷ στήν ἀρχιτεκτονική, ὅπως ὀρίζεται ἀπό ἓνα κτήριο, μιά γειτονιά, ἓνα περιορισμένο οἰκιστικό σύνολο. Δέν συζητῶ τήν κλίμακα τῆς πόλης καί τά χωροταξικά φαινόμενα.

Ἡ ἀρχιτεκτονική εἶναι μία κατηγορία ὀργάνωσης τοῦ χώρου πού διαμορφώνει καταστάσεις κοινωνιοοικονομικές. Ἡ σωστή διατύπωση πρέπει νά εἶναι ὅτι διαμορφώνει καταστάσεις πολιτισμοῦ. Αὕτη δείχνει τήν κρισιμότητα τοῦ ἔργου τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου κατασκευάζει, μέ τήν πῶ ἀκριβή ἔννοια: Ὅχι μόνο κτίζει ἀλλά καί σκάβει ἢ συγκεντρώνει χῶμα, φυτεύει δένδρα, γεμίζει νερό, ἀφήνει μικρότερες ἢ μεγαλύτερες ἀποστάσεις ἀνάμεσα στά κτήρια, κατανέμει τό ὑπαιθρο κτλ. Ἐπειδὴ ἡ λέξη «κατασκευάζει» μπορεῖ νά προκαλέσει σύγχυση καί νά περιορίσει τή σημασία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς δράσης, ἄς κρατήσουμε τή διατύπωση «διαμορφώνει».

Εἰδικά, ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου στήν ἀρχιτεκτονική, ἂν ἐπιμείνουμε στήν κατανόηση τῆς δραστηριότητάς της, θά διαπιστώσουμε ὅτι, μέ κάποιο ὄριο ἢ σύστημα ὁρίων, ἐπιτρέπει λίγο ἢ πολύ ἢ δέν ἐπιτρέπει ἢ προτρέπει, μέ τρόπο ἀκριβή ἢ ὄχι, ὀρισμένες ἀνθρώπινες σχέσεις καί καταστάσεις, π.χ. μαζεύονται πολλοί ἢ λίγοι ἄνθρωποι, ἀλλάζουν στάση, ἐπιτίθενται, γράφουν, ὑπακούουν.

Γι' αὐτούς ὅλους τούς λόγους ἓνας (φιλόδοξος) ὀρισμός τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μπορεῖ νά εἶναι ὅτι εἶναι ἡ *χωρο-κοινωνική* ἐπιστήμη, πῶ σωστά ἀντιληπτικο-κοινωνική.¹ Ἐπειδὴ ὁ ὅρος ὑποφέρει γλωσσικά, μποροῦμε νά τόν διορθώσουμε καί νά γίνει *κοινωνιο-αντιληπτική* ἐπιστήμη. Ἡ θεωρία τοῦ χώρου,

* ἀρχιτέκτων, Πολυτεχνική Σχολή Α. Π. Θεσσαλονίκης

* ΔΕ: Διεπιστημονικό-ἢ, Διεπιστημονικότητα, Διεπιστημονική συνεργασία.

1. Φατούρος, Δ.Α., *Ὁργάνωση τοῦ χώρου καί γεωμετρική ὀργάνωση*, Θεσσαλονίκη, 1979. « Ἀπό

σέ ὅτι, ἔχει σχέση μέ τήν ἀρχιτεκτονική, εἶναι ἀλλοῦ σχηματισμένη μέ ἱκανοποιητική πληρότητα καί ἄλλοῦ δέν ὑπάρχει διόλου ἢ σχεδόν διόλου.

Συστηματική διερεύνηση ἔχει ἀπό καιροῦ ἀναπτυχθεῖ, κυρίως στήν τεχνολογία καί τήν ἱστορία, ἰδιαίτερα τήν ἱστοριογραφία. Σχηματίζεται σιγά σιγά στίς πιό κοινωνιο-ψυχολογικές πλευρές της καί στή σωστή, καθαρά ἱστορική πλευρά. Στήν πρακτική τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἕνα σοβαρό μέρος στηρίζεται σέ συσσώρευση «ἐγχειρημάτων» πού ἐπαναλαμβάνονται πολλές φορές, μέ τή μορφή ἐνός *ἔτοιμου τρόπου*, ἐνός *παραδείγματος*, ἐνός λιγότερο ἢ περισσότερο σύνθετου *στερεότυπου* ἢ ὁμάδας στερεότυπων. Τήν ἀνάγκη τῆς θεωρίας τήν διαπιστώνουμε ὅταν ἕνας χώρος, μία ἐγκατάσταση χώρου, δέν εἶναι, ὅπως περιμέναμε, ἀποτελεσματική ἢ ὅταν πρέπει νά ἀντιμετωπίσουμε κάποια καινούργια ἀνάγκη. Ὅταν, δηλαδή, *ἀχρηστευθεῖ*, λιγότερο ἢ περισσότερο, ἕνα στερεότυπο μέ τό ὅποιο ἐπιχειροῦμε τήν ὀργάνωση τοῦ χώρου. Τότε νάχνουμε σέ διάφορες κατευθύνσεις, πού συχνά ἔχουν ἕνα κοινό χαρακτηριστικό: Λύνουν ἕνα μέρος μόνο τοῦ προβλήματος. Αὐτό, ὅπως εἶναι γνωστό ἀπό τή θεωρία λύσης προβλήματος, διευκολύνει τή λύση, ἀλλά βέβαια πτωχαίνει τή λύση ἢ/καί τήν ἀποπροσανατολίζει. Παραδείγματα: Λύνουμε μόνο τό πρόβλημα τῆς διατήρησης ἐνός ἱστορικοῦ χώρου χωρίς νά λυθοῦν παράλληλα καί «συμπίπτοντα» προβλήματα οἰκονομίας τοῦ χώρου ἢ τό ἀντίστροφο. Ἐνα ἄλλο: Λύνουμε τό πρόβλημα τῆς δυσκολίας τῆς κατανάλωσης ἐνέργειας, περιορίζοντας τίς ἀπώλειες θερμοκρασίας ἢ συγκεντρώνοντας ἐνέργεια ἀπό τόν ἥλιο, ἀλλά δέν λύνουμε τό πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης τοῦ χώρου, ἢ πιό εἰδικά ὅποια κοινωνιο-αντιληπτικά προβλήματα προκύπτουν. Ὁ ἀρχιτέκτονας τή λύση κατά ἕνα μέρος ἢ ὅχι τοῦ προβλήματος ἐπιχειρεῖ πολύ συχνά μέ τή βοήθεια πού δίνει ἡ καταγωγή τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀπό τίς καλές τέχνες: Ἀξιολογεῖ αὐθαίρετα κάποιες ἀνάγκες σέ βάρος ἄλλων ἢ βρίσκει ὠραιοπαθές καταφύγιο, συνήθως σέ βερμπαλιστικούς ἀφορισμούς.

Καί στή μιά καί στήν ἄλλη περίπτωση, ὁ ἀρχιτέκτονας ἐνεργεῖ ἀνάλογα μέ τήν καινούργια ἀνάγκη, ἄλλοτε μόνος του καί ἄλλοτε μέ τή βοήθεια κάποιου ἄλλου ἐπιστήμονα, πολιτικοῦ μηχανικοῦ, μηχανολόγου, οἰκονομολόγου κ.ἄ. Αὐτή εἶναι μιά ὁρατή ΔΕ.

*

Στήν *καθημερινή ἐπαγγελματική δραστηριότητα* τά πράγματα εἶναι, ὅπως πάντα, πιό ἀπλά. *Προγραμματικά*, ὁ ἀρχιτέκτονας δουλεύει μαζί μέ ἄλλους ἐπιστήμονες. Σέ μερικούς συνδυασμούς αὐτό γίνεται μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε δέν γίνεται φανερό ὅτι πραγματοποιεῖται ΔΕ δουλειά, π.χ. μέ τόν πολιτικό μηχανικό καί τόν οἰκονομολόγο. Πολύ συχνά, στίς ἀπλές καθημερινές ἐφαρμογές *υποδύεται* τόν ἄλλο ἐπιστήμονα.

Ἐκτός ἀπό ἐλάσσονες δυσκολίες, *τέχνικές, οἰκονομικῶν σχέσεων* καί *διαπροσωπικές*, ἡ *συνεργασία* τους εἶναι σέ τέτοιο βαθμό προγραμματισμένη, ὥστε ἀποτελεῖ ἕνα ἐπαναλαμβανόμενο στερεότυπο, τό ἴδιο, ὅπως καί ἡ κατάσταση χώρου πού μελετοῦν. Αὐτό εἶναι καί ἡ βασική προϋπόθεση. Τό παράδειγμα

δέν χρειάζεται να αλλάξει, τουλάχιστο τόσο ριζικά, ώστε να άχρηστευθεί. "Όταν δέν είναι πιά κατάλληλο, τότε αντικαθίσταται ή από τήν αντίστοιχη έρευνα, πού δέν γίνεται στό πεδίο τής καθημερινής πρακτικής, ή από μία «εισαγόμενη» λύση-παράδειγμα. Ή λύση τότε είναι ίσως καινούργια στην επαγγελματική πρακτική, αλλά δέν είναι στην έρευνητική πρακτική. Σέ όρισμένες περιπτώσεις ή λύση δέν είναι καινούργια στην επαγγελματική πρακτική σέ χώρες μητροπολιτικές ή πρωτογενούς παραγωγής τεχνολογίας. Τότε, ΔΕ πράγματοποιείται γιά τήν προσαρμογή τής καινούργιας λύσης. Αυτή όμως είναι πίο πολύ καθημερινή πρακτική παρά έρευνα. Τίς περισσότερες φορές σ' αυτή τήν κατηγορία ΔΕ τόν κύριο ρόλο έχει ό άρχιτέκτονας. Γι' αυτούς τούς λόγους είναι σωστό άν πούμε ότι ή άρχιτεκτονική, και ευρύτερα ή όργάνωση του χώρου, είναι πεδίο καθημερινής ΔΕ πρακτικής και έρευνας.

Μέ βάση τή γενική αυτή εικόνα, θά επιχειρήσω μία ανάλυση και κατάταξη όρισμένων ζητημάτων πρώτα τής ΔΕ γενικότερα, πού έχουν άμεση εφαρμογή στην άρχιτεκτονική, και μετά τής ΔΕ σέ συγκεκριμένες άρχιτεκτονικές περιπτώσεις.

*

Ποιό μπορεί να είναι τό άντικείμενο τής ΔΕ πάνω στό όποιο συμπύπτουν δύο ή πίο πολλές έπιστήμες;

Μία τεχνική.

Μία μέθοδος.

Μία πληροφορία ειδική, κάποια συγκεκριμένη «γνώση» μιās έπιστήμης. Πώς, π.χ., συμπεριφέρονται στίς τάδε συνθήκες οί ήλικίες α, β; Τί συνέβη στην ιστορική εξέλιξη στά φαινόμενα γ και δ κάτω από τίς ε, ζ συνθήκες; Άπό τίς τρεις αυτές περιπτώσεις, ή σχετικά πίο εύκολη περίπτωση ΔΕ είναι ή χρησιμοποίηση μιās τεχνικής από μία άλλη έπιστήμη. Ή χρησιμοποίηση, π.χ., τής στατιστικής γιά τή μέτρηση τής έσωτερικής κυκλοφορίας σ' ένα νοσοκομείο.

Άλλά μία τεχνική έχει συχνά ανάγκη από κάποια έπεξεργασία γιά να γίνει κατάλληλη όταν χρησιμοποιείται έξω από τήν περιοχή πού γεννήθηκε. Αυτή είναι ή πρώτη δυσκολία, πού σέ πολλές περιπτώσεις ξεπερνιέται σχετικά εύκολα. Δυσκολία παρουσιάζει ή διαπίστωση τής καταλληλότητάς της.

Ή δεύτερη δυσκολία: Μία τεχνική μπορεί να άμφισβητείται από τούς έπιστήμονες τής έπιστήμης τής καταγωγής της, από όλους ή από όρισμένους άνάλογα μέ κάποια κατεύθυνση ή άποψη τους. Πώς θά γίνει τότε ή διαπίστωση και ή έπιλογή ότι ή α ή β τεχνική είναι χρησιμοποιήσιμη στην άρχιτεκτονική; Είναι μία γενικότερη έρώτηση, γιατί ισχύει και γιά τήν τεχνική και γιά τή μέθοδο και γιά τήν ειδική πληροφορία. Ό άρχιτέκτονας πού κάνει τό δάνειο τό πίο πιθανό είναι ότι δέν είναι σέ θέση να έλέγξει

α. τή νομιμότητα ή τήν καταλληλότητα του δανείου τής τεχνικής ή τής μεθόδου πού χρησιμοποιεί, και

β. αν υπάρχουν άλλες δυνατότητες, άλλα δάνεια.

Ή γενική μορφή τής δυσκολίας μπορεί να είναι αυτή: Πόσο έποπτεύει ένας έπιστήμονας τίς δυνατότητες πού έχει να χρησιμοποιήσει τεχνικές και μεθόδους από άλλες έπιστήμες.

Στήν περίπτωση πού ή βασική συγκρότηση τής έπιστήμης πού χρησιμοποιεί μία άλλη έπιστήμη — ένα δάνειο — δέν έχει συγγενικά στοιχεία μέ αυτή,

τότε ο ΔΕ συντονισμός είναι δύσκολος ως αδύνατος. Συχνά χρειάζεται ένας τρίτος «διαπραγματευτής» ή συν-τονιστής να πάρει μέρος, ή από την ίδια την επιστήμη του δάνειου ή από αυτή που χρησιμοποιεί το δάνειο ή από άλλη συγγενική στή μία ή την άλλη επιστήμη.

*

Η ΔΕ πραγματοποιείται με δύο χαρακτηριστικούς τρόπους:

1. Με άλλους επιστήμονες, δηλαδή με φανερή τή χρησιμοποίηση μιάς άλλης επιστήμης.
2. Χωρίς άλλους επιστήμονες, δηλαδή χωρίς τή χρησιμοποίηση φανερά άλλης επιστήμης. Η άλλη επιστήμη είναι «ένσωματωμένη». Στην αρχιτεκτονική, π.χ., οι αποφάσεις για τις χρήσεις, για ό,τι λέμε λειτουργικές ανάγκες, είναι αποφάσεις κοινωνιολογικές, οικονομίας, ψυχολογίας. Νά χωράνε, π.χ., τόσοι και όχι τόσοι, να επικοινωνούν αυτοί και όχι άλλοι, να είναι ιδιωτικός ο χώρος.

Και στόν ένα τρόπο και στόν άλλο, οι δυσκολίες μπορεί να είναι πολλές ή λίγες, ή ποσότητα των ετεροεπιστημονικών στοιχείων μικρή ή μεγάλη και ή καταλληλότητα τους πλήρης ή ανύπαρκτη.

Στόν πρώτο, παρουσιάζονται δυσκολίες πρόσθετες από την επικοινωνία των επιστημόνων μεταξύ τους, από τή γλώσσα τής επιστήμης και τις διαπροσωπικές σχέσεις.

Στόν δεύτερο, τέτοιες δυσκολίες δέν υπάρχουν. Θά έλεγα ότι υπάρχουν «λανθάνουσες δυσκολίες». Νά μήν ρωτήσω τόν σχετικό επιστήμονα, γιατί ή θά μου αλλάξει τήν αξιολόγηση, ή θά μου καθυστερήσει τή μελέτη, ή δέν θά καταλάβει, ή γιατί *έγω* (μόνο) ξέρω. Έκτός, ασφαλώς, από τις (πολλές) περιπτώσεις πού δέν *αναγνωρίζω* σέ άλλη επιστήμη αρμοδιότητα.

Αν ή αρχιτεκτονική είχε προσδιορίσει και είχε αξιολογήσει τήν αξιοπιστία των όπτικων και άλλων αντιληπτικών χαρακτηριστικών του χώρου — γι' αυτό είναι κοινωνιο-αντιληπτική επιστήμη — τότε, ίσως, θά ήταν πιό ετοιμη να ζητήσει συχνότερα τή ΔΕ και στά ένσωματωμένα ΔΕ στοιχεΐα-μέρη.

*

Στήν καθημερινή επαγγελματική πρακτική πάντοτε και λιγότερο ή περισσότερο στήν ειδική επαγγελματική πρακτική και στή θεωρητική-ερευνητική ή ΔΕ περνάει αρκετά συχνά μέσα από τά *στερεότυπα* τής αρχιτεκτονικής, τής οργάνωσης του χώρου. Τά *στερεότυπα* δίνουν δά:νια, ετεροεπιστημονικά στοιχεία, λιγότερο ή περισσότερο αποτελεσματικά. Βέβαια, αυτό προϋποθέτει μία *κοινή απόφαση* για τό τί επιχειρείται και τό *ποιο* είναι τό στερεότυπο. Ένα στερεότυπο μπορεί να άμφισβητηθεί από τήν επιστήμη πού άνήκει ή προέρχεται αλλά να χρησιμοποιείται ως δάνειο, ως ένσωματωμένο ετεροεπιστημονικό στοιχείο, χωρίς να αλλάξει ή να άμφισβητηθεί. Αυτή μπορεί να είναι και μία από τις χρησιμότητες τής ΔΕ ομάδας: Η *κατάργηση*, ή *άμφισβήτηση*, ή *αντικατάσταση*, ενός στερεότυπου πού χρησιμοποιούνταν ως δάνειο από μία επιστήμη σέ μία άλλη. Παράδειγμα: Προβλήματα κοινωνιο-ανθρωπολογικά, πού καθορίζουν χρήσεις και δραστηριότητες σέ ένα κτήριο, παρέμειναν για μεγάλα χρονικά διαστήματα άναλλοίωτα σέ αρχιτεκτονικές μελέτες άν και άμφισβητήθηκαν από τήν επιστήμη τής καταγωγής τους. Άλλαξαν ή δι-

ορθώθηκαν, ύστερα από τις έρευνες και την «άντισταση» των κοινωνιο-ανθρωπολόγων. Τέτοια προβλήματα, π.χ., είναι αυτά που ανήκουν στις κατηγορίες του *ιδιωτικού και του δημόσιου*. Αυτές οι ίδιες οι κατηγορίες άμφισβητήθηκαν από τους κοινωνιολόγους και τους κοινωνιο-ανθρωπολόγους πρώτα και μετά συζητήθηκαν και αναδιαρθρώθηκαν οι ρόλοι τους στην αρχιτεκτονική. Μπορεί όμως να διασταυρώθηκαν, να συνέπεσαν με άμφισβητήσεις από έμπειρικές λύσεις της αρχιτεκτονικής. Αυτές οι έμπειρικές προσεγγίσεις μπορεί, π.χ., να είναι αποτέλεσμα «μεταγραφής» — άπλης ή όχι — από ιστορικές αναγωγές, όπως, π.χ., από τις χωρικές κατανομές στη μετα-μεσαιωνική αρχιτεκτονική των νησιών του Αιγαίου. «Παίρνουμε» λύσεις, αλλά τις «μεταφέρουμε» ή τις επεξεργαζόμαστε, επειδή μάς ενδιέφεραν από τη μία ή την άλλη άποψη, επειδή φαίνεται να έδιναν κάποιες διαφορετικές και ίσως πιο σωστές λύσεις από αυτές που χρησιμοποιούνται στην καθημερινή αρχιτεκτονική πρακτική.

Οι έπιστημονικές κατευθύνσεις, που σε μεγαλύτερη έκταση και με κρισιμότερο ρόλο έχουν ΔΕ με την αρχιτεκτονική, είναι τέσσερις: Οι κοινωνικές έπιστήμες, τα μαθηματικά, ή τεχνολογία και οι βιολογικές έπιστήμες. Οι πιο σοβαρές ή οι πιο *έκτεταμένες* εξελίξεις προέρχονται από τη ΔΕ με τις κοινωνικές έπιστήμες και την τεχνολογία. Η ΔΕ με τις βιολογικές έπιστήμες φαίνεται ιδιαίτερα καθαρά στις μελέτες *τοπίου και ποιότητας περιβάλλοντος*.

Τρεις χαρακτηριστικές εκδηλώσεις της ΔΕ στην αρχιτεκτονική είναι:

1. 'Από τις κοινωνικές έπιστήμες: 'Η Περιβαλλοντική Ψυχολογία²
2. 'Από τις κοινωνικές έπιστήμες και τα μαθηματικά: 'Η Μεθοδολογία για τη λύση του αρχιτεκτονικού προβλήματος (design methods)
3. 'Από την τεχνολογία: 'Η προκατασκευή, ή ήλιακή ενέργεια και μία ολοκληρη σειρά αρχιτεκτονικών λύσεων — εκφράσεων του κατασκευαστικού, δομικού, μηχανολογικού κτλ. μέρους του έργου.

Οι έφαρμογές του ηλεκτρονικού υπολογιστή στην αρχιτεκτονική είναι αποτέλεσμα της ΔΕ και με τα μαθηματικά και με την τεχνολογία. Ένα σοβαρό μέρος τους αφορά σε ζητήματα της Μεθοδολογίας για τη λύση του αρχιτεκτονικού προβλήματος.

Καμία από τις τρεις αυτές εκδηλώσεις ΔΕ δεν παράγει όμως το *σύνολο ενός συστήματος χώρου*. Είναι ασφαλώς χρήσιμες, άκόμη περισσότερο πολύτιμες, αλλά δεν άρκοyn: Μάς χρειάζεται μία *θεωρία και πρακτική για τό χώρο*. Προ-

2. Τό έπιστημονικό πεδίο και οι δραστηριότητες της Περιβαλλοντικής Ψυχολογίας όρίζονται από μία μακρά σειρά από έρευνες, εκδόσεις, διεθνείς συναντήσεις και διεθνείς εταιρείες που άρχίζουν στις άρχές της δεκαετίας του '60. 'Ονομάζεται άλλοτε περιβαλλοντική ψυχολογία, άλλοτε αρχιτεκτονική ψυχολογία, άλλοτε σχέσεις του ανθρώπου με τό φυσικό-ύλικό του περιβάλλον, άλλοτε ψυχολογία του χώρου. Σήμερα, ένα μεγάλο μέρος των έπιστημόνων που δουλεύουν σ' αυτή την κατεύθυνση δέχονται ότι βέβαια δεν είναι μόνο ψυχολογικά τά ζητήματα που συσχετίζονται με τη λεγόμενη ψυχολογία του χώρου, αλλά και κοινωνιολογικά, πολιτικά και οικονομικά. Αυτό διαπιστώνεται από τους στόχους και τό πρόγραμμα της Διεθνούς 'Εταιρείας για τη Μελέτη του 'Ανθρώπου μέσα στό 'Υλικό του Περιβάλλον (International Association for the Study of the People and their Physical Surroundings).

βλήματα, φαινόμενα, συνθήκες και κατατάξεις για τό χώρο είναι απαραίτητο νά μελετηθούν και νά συστηματοποιηθούν, για νά γίνει δυνατό νά *ορίστουν τά χαρακτηριστικά*, τά κύρια και τά δευτερεύοντα και τά αναλλοίωτα και τά μεταβλητά της αρχιτεκτονικής. Τότε αυτά, μέ τή ΔΕ μέ τίς κοινωνικές επιστήμες και τήν τεχνολογία, θά μπορούν νά παράγουν ολοκληρωμένες συνθήκες χώρου.

Οί σχέσεις του χώρου φαίνεται ότι έχουν ανάγκη από ΔΕ έπεξεργασία: Οί *κατανομές* και οί σχέσεις του χώρου αυτού καθεαυτόν ανεξάρτητα από τό είδος της κατασκευής και από τή χρήση. Οί σχέσεις αυτών των κατανομών του χώρου μέ τήν ανθρώπινη συμπεριφορά και οί *συμβολικές λειτουργίες* της κατανομής και της *εικόνας* του χώρου. Στά ζητήματα της δεύτερης αυτής κατηγορίας είναι φανερή ή ΔΕ πραγματικότητα του χώρου. Οί ιδιαιτερότητες των χειρισμών του χώρου, λίγες ή πολλές, πρέπει νά καθοριστούν, νά καταγραφούν και νά έρμηνευθούν, έτσι ώστε από τό σημείο αυτό κι έπειτα νά μπορεί ό αρχιτέκτονας νά επικοινωνήσει μέ τόν άλλο επιστήμονα αλλά και μέ τό χρήστη.

Υπάρχουν διαφορετικών βαθμών και διαφορετικών κατηγοριών δυσκολίες στη ΔΕ για τήν οργάνωση του χώρου: Στίς *τεχνολογικές εφαρμογές*. Στίς συνηθισμένες περιπτώσεις, όπως ό στατικός ύπολογισμός μιās κατασκευής, ή «*έσωτερική*» *άμφισβήτηση* στην ίδια τήν επιστήμη — του πολιτικού μηχανικού — και ή καταλληλότητα των έτεροεπιστημονικών στοιχείων πού συνεργάζονται είναι σχετικά περιορισμένη ή πρακτικά άνυπαρκτη. Δέν ισχύει όμως τό ίδιο για ιδιαίτερα σύνθετες και τίς καινούργιες τεχνολογικές εφαρμογές.

Στίς *κοινωνικές επιστήμες*. Τά προβλήματα από τή χρήση έτεροεπιστημονικών στοιχείων έχουν ιδιαίτερη όξυτητα. Αυτό άλλωστε παρουσιάζεται όποτε θέμερπαίνει κάποια συσχέτιση μέ κοινωνικά φαινόμενα, άκόμη και σέ λεγόμενα τεχνολογικά θέματα. Παραδείγματα: Ανάπτυξη και τεχνολογία, εκπαίδευση και τεχνολογία, επαναχρησιμοποίηση ιστορικών μορφών στην οργάνωση του χώρου.

Στήν περίπτωση της τεχνολογικής ΔΕ, ή ΔΕ είναι, όπως άνέφερα, τόσο προγραμματισμένη μέσα στη συγκρότηση του προβλήματος και στή διαδικασία της συνεργασίας πού δέν δημιουργεί ιδιαίτερες δυσκολίες. Στήν περίπτωση όμως της συνεργασίας μέ κοινωνικές επιστήμες, οι ειδικές επιστημολογικές προσεγγίσεις, ή διαπροσωπική σχέση, ή πολιτική προοπτική κτλ. παίζουν έναν ιδιαίτερα σοβαρό ρόλο και δημιουργούν συχνά πολύ σοβαρά εμπόδια.

*

Η αρχιτεκτονική έχει μία ιδιαιτερότητα: Τήν καταγωγή της από τίς *καλές τέχνες*. Κάποια άντιστοιχία ίσως έχει ή διαφοροποίηση της αισθητικής από τήν παραδοσιακή της σχέση μέ τή φιλοσοφία και ή συγκρότηση της πειραματικής αισθητικής επιστήμης. Δέν θέλω νά προχωρήσω περισσότερο σ' αυτό τό παράδειγμα, ούτε σέ σχετική γενική συζήτηση. Μόνο μία παρατήρηση πού νομίζω ότι έχει γενικότερο επιστημολογικό ενδιαφέρον:

α. Η άποψη της αρχιτεκτονικής ως καλής τέχνης είναι απαραίτητη και στην αρχιτεκτονική ως επιστημονική και τεχνική δραστηριότητα. Αυτό σημαίνει

ὅτι σέ κάποιο ἐπίπεδο ἀνάλυσης καί κατανόησης τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔχουν οἱ δύο αὐτές ἀπόψεις κοινά στοιχεῖα. Δέν ἀντιδιαστέλλονται, καί πολύ περισσότερο δέν ἀντιδικοῦν. β. Ἡ διάκριση ἐπιστήμης ἀπό τέχνη ἴσως εἶναι ἓνα ὑπόλοιπο ἀπό κατατάξεις πού δέν ἱκανοποιοῦν τό πραγματικό περιεχόμενο οὔτε τῆς τέχνης οὔτε τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Καί ἡ μία καί ἡ ἄλλη ἔχουν ἓνα κοινό «σῶμα» πού, ἀπλά, δέν ἔχει γιά τήν ὥρα ἀποσαφηνιστεῖ. Αὐτή ἡ παρατήρηση δηλώνει συγχρόνως ὅτι δέν ὑπάρχει καί ἀξιολόγηση, ὅτι δηλαδή εἶναι καλύτερη ὡς ἐπιστήμη, π.χ., παρά ὡς τέχνη. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ παρατήρηση αὐτή εἶναι συγγενής μέ τήν πρώτη καί μάλιστα σέ ἓνα δεύτερο ἐπίπεδο ἀνάλυσης ταυτίζεται μέ τό δεύτερο μέρος της.

Ἀνεξάρτητα ἀπό αὐτές, ὅμως, τίς παρατηρήσεις, αὐτή ἡ καταγωγή τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔχει διαμορφώσει συνεκτικά, συχνά ἀρραγῇ, στερεότυπα τριῶν κατηγοριῶν:

- α. Στή διαδικασία λήψης ἀποφάσεων. Παρουσιάζεται μέ τήν ὑπεράσπιση ὁρισμένων ἀποφάσεων πού εἶναι αὐθαίρετες ἢ δέν μποροῦν νά ἐλεγχθοῦν ἢ μέ διάφορα «κενά» στούς ἐλέγχους κ.ἄ.
- β. Στή στάση τοῦ ἀρχιτέκτονα. Ἡ ὑπεράσπιση, π.χ., ἀπό τόν ἴδιο τῆς προσωπικότητάς του, τῆς ἰδιαιτερότητάς του.
- γ. Στήν ὁργάνωση τοῦ χώρου. Παρουσιάζεται μέ τήν ἰδιαίτερη σημασία πού δίνεται σέ ὅ,τι, μέ τόν ἓνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, ἔχει σχέση μέ τήν αἰσθητική ἢ ἄλλιῶς μέ τήν ἀντιληπτική ὁργάνωση, μέ κοινωνικές παραμέτρους τοῦ ἔργου, ὅπως, π.χ., προτεραιότητες στίς χρήσεις ἐνός κτηρίου πού δέν εἶναι «τεχνικές».

Ἡ μακρόχρονη ἀγωγή τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καί τοῦ ἀρχιτέκτονα στήν κατεύθυνση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὡς τέχνης ἀλλά καί οἱ ἀντικειμενικές δυσκολίες νά ἀναλυθοῦν καί νά διατυπωθοῦν — ὡς τώρα τουλάχιστον — προβλήματα πού ἀνήκουν στίς παραπάνω α καί γ κατηγορίες, νομίζω ὅτι ἔχουν δύο ἀποτελέσματα πού μόνο ἐπιφανειακά εἶναι ἀντίθετα:

- α. Δικαιολογοῦν τίς ἀδυναμίες τῆς ΔΕ στήν ἀρχιτεκτονική καί
- β. Κάνουν πιά πολύ ἀναγκαῖα τή ΔΕ, ἀλλά μιά κατάλληλα συντονισμένη καί διαρθρωμένη ΔΕ. Τί σημαίνει αὐτό τό τελευταῖο;

Ἰσως τό δείχνει ἡ θετική ἐπιρροή τῆς *κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας* καί τῆς *πολιτικῆς ἐπιστήμης* στήν ἀρχιτεκτονική. Αὐτή ἡ ἐπιρροή ἐνισχύθηκε ἰδιαίτερα ἀπό τίς παρακάτω αἰτίες, πού δείχνουν καί τό χαρακτῆρα τῆς ΔΕ διαδικασίας στήν ἀρχιτεκτονική.

- α. Ἡ ἀποτυχία νά λυθοῦν προβλήματα οἰκιστικά μεγάλης κλίμακας, στό ἐπίπεδο ἰδιαίτερα τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας.
- β. Ἡ συχνή ἀναφορά κοινωνικῶν ἀνθρωπολόγων καί πολιτικῶν ἐπιστημόνων σέ θέματα χώρων μικρῆς κλίμακας καί μεγάλης κλίμακας.³
- γ. Ἡ ριζική κριτική στήν οἰκονομία τοῦ χώρου καί στίς σχέσεις ἐξουσίας

3. Εἶναι πολύ γνωστά τά παραδείγματα γιά τήν ὁργάνωση τοῦ χώρου σέ χωριά «πρωτογόνων» ἀπό τίς πρώτες μελέτες τοῦ Levy-Strauss. Καί μία πολύ πρόσφατη εἰδική μελέτη, Ardener, Shirley (ed.), *Women and Space*, London, Croom Helm, 1981.

καί χώρου από την οικονομική επιστήμη και την κοινωνιολογία.⁴

δ. Η γενικότερη αμφισβήτηση, ιδιαίτερα στη δεκαετία του '60.

ε. Η έρευνθητική δραστηριότητα στην αρχιτεκτονική από αρχιτέκτονες με παράλληλη επιστημονική κατεύθυνση σε μία από τις κοινωνικές επιστήμες.⁵

στ. Η προβληματική γενικά και ειδικά ή επιστημονική έρευνα και οι αγωνιστικές δραστηριότητες της οικολογίας.

Παρά τη δημιουργική αυτή ΔΕ συσχέτιση και αναζήτηση της αρχιτεκτονικής, μέρος της αρχιτεκτονικής σήμερα δέν βρίσκεται σε μία κατεύθυνση πού χρειάζεται ουσιαστική, έρευνθητική ΔΕ. Μία έμφαση στην ιστορική εικονολογία παίρνει προτεραιότητα στην όργάνωση του χώρου και λειτουργεί με αντι-ΔΕ τρόπο.

Τσως και ή αμφισβήτηση από μερίδα της προοδευτικής σκέψης του ρόλου της αρχιτεκτονικής ως πεδίου ΔΕ υπήρξε ένας παράγοντας σ' αυτές τις διαδικασίες. Αυτή ή αμφισβήτηση είναι δίκαιη και τεκμηριωμένη σε πολλές από τις διαπιστώσεις της και προκύπτει, κατά ένα μέρος, από την ακατάλληλη ή μη αποτελεσματική ΔΕ της αρχιτεκτονικής στην περίοδο της δεκαετίας του '60 ως και την αρχή της δεκαετίας του '70. Έκτός βέβαια από την κριτική της τεχνολογικής ΔΕ της αρχιτεκτονικής στις δεκαετίες '40 και '50. Βέβαια, δέν μπορεί να άποριφθούν συνολικά όλες αυτές οι φάσεις και κατηγορίες ΔΕ. Άλλά από έδω άρχίζει μία συζήτηση άλλης κατηγορίας πού δέν θά την κάνω. Θά ξαναγυρίσω όμως στην ιστορική εικονολογία.

Η έπαναφορά στο προσκήνιο της αρχιτεκτονικής θεωρίας και πρακτικής της ιστορικής εικονολογίας του χώρου μπορεί και αυτή να εξελιχθεί γόνιμα άν μελετηθεί μέσα από μία ΔΕ της αρχιτεκτονικής με κοινωνιο-ανθρωπολογικές και ιστορικές κατευθύνσεις. Σ' αυτό αίρια συμβάλλουν οι μελέτες για τόν τρόπο παραγωγής της εικόνας του χώρου, της κοινωνιολογίας της όπτικής άντίληψης κτλ.

*

Θεμελιώδης παράγοντας στη ΔΕ είναι ή *έπικοινωνία* ανάμεσα σε όσους παίρνουν μέρος σε μία ΔΕ. Στην αρχιτεκτονική παρουσιάζεται μία ιδιαίτερη δυσκολία, γιατί χρειάζεται να αναλυθεί τό σχέδιο ως *είκόνα-πρόβλημα* και ως *είκόνα-λύση*. Η εικόνα αυτή είναι άλλοτε ολοκληρωμένη, όσο μπορεί να είναι ολοκληρωμένη, και άλλοτε όχι και συμπληρώνεται από *κείμενο* ή *προφορικό λόγο*.

Τό σχέδιο-είκόνα όμως διαβάζεται πάντα μέσα από τις *προεικόνες* αυτών πού έπικοινωνούν με τό σχέδιο. Σ' αυτή την έπικοινωνία διαμεσολαβούν τά στερεότυπα χώρου. Τά στερεότυπα χώρου του αρχιτέκτονα πρέπει να συναν-

4. 'Ιδιαίτερα, σε ζητήματα πολεοδομίας, και τά τελευταία χρόνια στον τρόπο παραγωγής της εικόνας του χώρου, στη «συμβολική εξάρτηση» κτλ.

5. Για να άναφερθώ σε παραδείγματα πού σημειώνουν την αρχή αυτής της κατεύθυνσης, σημειώνω τις μελέτες του D. Appleyard και του A. Rapoport. Άναφέρω ειδικά τη μελέτη του A. Rapoport, *House Form and Culture*, New York: Prentice Hall, 1969, πού έχει μεταφραστεί και εκδοθεί ότά έλληνικά, 'Ανώνυμη 'Αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, Άθήνα: 'Αρχιτεκτονικά Θέματα, 1976, μετάφρ. Δ. Φιλίππιδη.

τηθούν, νά διασταυρωθούν, μέ τά στερεότυπα του άλλου ἐπιστήμονα. Νά πραγματοποιηθεῖ ἡ *συν-ομιλία* δύο ἢ περισσοτέρων λόγων του ἀρχιτέκτονα, σχεδίου καί προφορικός ἢ/καί γραπτός λόγος, καί δύο ἢ περισσοτέρων λόγων του άλλου ἐπιστήμονα, ὁ προφορικός ἢ γραπτός του λόγος καί ὁ εἰδικός συμβολικός του λόγος, π.χ. μαθηματικά.

Ἡ δυσκολία ἐπικοινωνίας δρᾷ πρὸς τρεῖς κατευθύνσεις:

1. Ἐπιβραδύνει τὴ ΔΕ δουλειά. 2. Διαστρεβλώνει ἢ πάντως μεταβάλλει τὸ ἀντικείμενο τῆς συζήτησης. 3. Δημιουργεῖ ἄχρηστα καί ἀκατάλληλα προηγούμενα κατανόησης τοῦ χώρου, καί ἐπομένως κατανόησης τοῦ συν-ομιλητῆ. Ἡ ἐμπειρία μου ἀπὸ κοινὴ ἐρευνητικὴ δουλειά καί μεταπτυχιακὰ σεμινάρια μέ κοινωνιολόγους, ψυχολόγους καί μαθηματικούς μέ βεβαιώνει γι' αὐτό. Καί βέβαια ἰσχύει καί τὸ ἀντίστροφο, ἀφοῦ καί ὁ ἀρχιτέκτονας πρέπει νά «συνδεθεῖ» (ἢ νά συν-δεθεῖ) μέ τὸ λόγο τοῦ άλλου ἐπιστήμονα.

Στά ζητήματα ἐπικοινωνίας θά σημειώσω μέ ἔμφαση δύο παράγοντες τῆς ΔΕ πού μέχρι τώρα ἡ δουλειά στό Ἐργαστήριό τῆς πανεπιστημιακῆς μας ομάδας⁶ καί άλλου ἔχει δείξει τὴ σθβαρότητά τους.

1. Ἡ προσωπικὴ στάση τοῦ ἐπιστήμονα: Πόσο μπορεῖ νά δεχθεῖ ἄλλη ἄποψη, ἂν εἶναι καί πόσο ἐπιθετικός, πόσο βιάζεται, ποιές εἶναι οἱ ἄμεσες καί μακρύτερες φιλοδοξίες του, ποιά εἶναι τὰ κριτήρια τῆς ἐπιστημονικῆς δουλειᾶς του σέ ἐπίπεδο κοινωνικῆς κριτικῆς καί ποιές προτεραιότητες τούς δίνει.
2. Ἡ πολιτικὴ στάση τῶν ἐπιστημόνων μιᾶς ΔΕ. Ἄν ἔχουν κάποια κοινὴ κοινωνικὴ, πολιτικὴ πρόθεση καί εὐρύτερα κοινὴ καί ὄχι μόνο κομματικά κοινὴ φαίνεται ὅτι βοηθεῖ τὴν ἐπικοινωνία.

*

Πρέπει, τελειώνοντας, νά καταγράψω μιὰ ἄλλη περίπτωση τῆς ΔΕ: ΔΕ ὑπάρχει μέσα στὴν ἴδια τὴν Ἐπιστῆμη. Ἀνάμεσα σέ ἐπιστήμονες τῆς ἴδιας ἐπιστῆμης ἀλλά μέ διαφορετικὲς προσεγγίσεις-ἀπόψεις. Ἀλλά αὐτὸ δέν θά τό συζητήσω.

6. Στὸ Ἐργαστήριό μας, στὴν Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης, ἔχουν ὀργανωθεῖ τρία ΔΕ σεμινάρια. Τὸ θέμα τοῦ πρώτου ἦταν «Παραγωγή καί ὀργάνωση τοῦ Χώρου-Προβλήματα Μεθοδολογίας καί Θεωρίας», καί πῆραν μέρος 1 ἀρχιτέκτονας καί 1 ἀρχιτέκτονας-χωροτάκτης, 1 φιλόσοφος, 2 κοινῶν. ἀνθρωπολόγοι-λαογράφοι, 1 οἰκονομολόγος, 1 κοινωνιολόγος τῆς ἐκπαίδευσης. Τὸ θέμα τοῦ δευτέρου ἦταν «Ἡ παράδοση σέ σύγχρονες ἰδεολογικές, ἐπιστημονικές καί ἀρχιτεκτονικές πρακτικές», καί πῆραν μέρος 5 ἀρχιτέκτονες καί 1 ἀρχιτέκτονας-ζωγράφος, 1 ἱστορικός, 1 φιλόσοφος, 1 κοινωνικός ἀνθρωπολόγος. Τὸ θέμα τοῦ τρίτου ἦταν «Πρακτικὴ τοῦ Σχεδιασμοῦ καί Θεωρίες τοῦ Χώρου», καί πῆραν μέρος 7 ἀρχιτέκτονες, 1 φυσικός, 1 ἐπιστήμονας τοῦ πολιτισμοῦ.

Τὸ δεύτερο εἶχε μᾶλλον πῶς ὀλοκληρωμένη ἀναπόκριση ἀπὸ ἐπιστῆμη σέ ἐπιστῆμη καί πῶς ἀποτελεσματικὴ ἐπίδραση στὴν εξέταση καί συζήτηση γιὰ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο. Σ' αὐτὸ φαίνεται ὅτι ἐπαίξε σθβαρό ρόλο τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐρευνας πού ἔδινε περισσότερες δυνατότητες γιὰ ἐπικοινωνία καί εἶχε γιὰ ὅλους ἄμεσο καί συγκεκριμένο ἐνδιαφέρον.